

Компонентний аналіз антонімічних якісних прикметників великий – малий дозволяє зробити такі висновки: 1) семний аналіз дає можливість проаналізувати антонімічні прикметники у трьох аспектах: логічному, онтологічному та лінгвістичному. Це пов'язано з тим, що семи “відтворюють певний шматок дійсності” (розміри – це предметна властивість, яка об'єднує людину з навколишнім середовищем та з предметами, що наповнюють простір), виражають ознаки несумісних понять та містять інформацію про місце слова у лексичній мовній системі; 2) компонентний аналіз якісних антонімічних прикметників великий – малий дає змогу зробити висновок, що значеннева структура цих слів об'єднує три типи сем: загальні, несумісні контрарні та безеквівалентні семи; 3) загальномовні антоніми великий – малий не мають повної функціональної симетрії, адже прикметник великий органічніше виступає характеристикою різних понять, функціонуючи без протилежного члена. Виокремлено чотири групи, в яких семема великий функціонує без протилежного члена: у назвах історичних подій, осіб, явищ тощо; як компонент складних власних назв; у стійких мовних сполуках, фразеологізмах, прислів'ях; як компонент рекламного гасла.

Використана література:

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Линник Т.Г. Параметричні прикметники і їх становлення. – К.: Наукова думка, 1982. – 198 с.
3. Реформатский А.А. Введение в языковедение / Под ред. В.А. Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 536 с.
4. Сырбу Р. Семный анализ антонимов (методический аспект) // Русский язык за рубежом. – 1975. – № 5. – С. 86 – 89.
5. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К.: Вища школа, 2002. – 439 с.
6. Тараненко О.О. Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах // УМЛШ. – 1977. – № 1. – С. 32-39.
7. Шрамм А.Н. Структурные типы лексических значений слова (на материале качественных прилагательных). – Филологические науки. – 1981. – № 2. – С. 58- 64.
8. Словник української мови: В 11 томах. – Т. I – XI. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

Висоцький А.В.

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВНИКІВ

В українському мовознавстві є певні досягнення в дослідженні прислівникової проблематики. Ідеться насамперед про морфологічний, словотвірний і частково синтаксичний аналіз слів відповідного лексико-граматичного класу. Розглядаючи історію вивчення вставних речень [1998 р.] ми вказували на синтаксичні функції модальних прислівників [1,219]. Нині маємо на меті з'ясувати прислівникову синтаксичну сферу в українській мові.

Досліджувана проблема знайшла своєрідну інтерпретацію в написаній полатині граматиці української мови І. Ужевича (1643). Учений розрізняє вісім частин мови, серед яких і прислівник (“Adverbum”). Автор уперше звертає увагу на творенню прислівників, а також диференціює їх за значенням. Він виділяє лексеми на позначення місця, часу, числа, ствердження, заперечення, вказування, бажання, спонукання, питання, подібності, якості, кількості, вагання, з'єднування, вибору, заборони, порівняння, здрібнення, співвіднесеності [5].

І. Могильницький у праці “Граматыка языка словеноруского” (1823) виділяє п'ять морфологічно-обставинних груп прислівників: часу, місця, способу, числівникові та питальні. Прислівники способу автор диференціює на позначення мислення, мовлення, вчинку, множинності, руху, примусу, порівняння, заперечення, вказівки, висновку, сумніву [3,44].

М. Лучкай у “Граматиці слов'яно-руській” (1830) досліджує походження прислівників. Він аналізує первинні (відзайменникові) та адвербіальні словоформи родового, знахідного, орудного та місцевого відмінків із прийменниками та без них [3,45].

І. Нечуй-Левицький у “Граматиці української мови” (1914), називаючи прислівники “прикметниками”, поділяє їх на “призначні”, місця, часу, способу, причини [6,100]. Автор уперше серед мовознавців виділив прислівники причини, до яких відносить такі лексеми: знезнавки, зопалу, спересердя, спросоння, спотання, спохвату, зляку, здуру, чом, чому, тим, тому, нащо, навіщо, дарма, дурно, дурнісінько, дурнички [7,103].

П. Залозний у праці “Коротка граматика української мови” (1918) поділяє прислівники за значенням на такі групи: чину, місця, часу, міри і ступеня, згоди й суперечки, питальні [6,46].

Наведені класифікації свідчать про широту семантичної сфери прислівника.

М. Смотрицький у своїй граматиці визначає основною функцією прислівників у реченні обставинність [12,94].

Автори перших українських граматик О. Павловський, І. Могильницький, О. Левицький, І. Вагилевич, Я. Головацький підтримують і розвивають твердження М. Смотрицького щодо обставинної ролі прислівників у реченні. Так, І. Могильницький, подаючи дефініцію прислівника, пише: “... це невідмінювана частина мови, якою докладніше означуємо околичність (обставину) мовлення або дії” [3,44].

Сучасна теорія прислівника донедавна ґрунтувалася на вченні О. Потебні [11]. Вчений визнає за ним морфологічну самостійність як особливої лексичної групи, особливої частини мови. Надаючи великої ваги в утворенні прислівників адвербіалізації різних частин мови, О. Потебня розглядає прислівники як відіменні категорії. Подібні концепції знайшли свій подальший розвиток у працях О. Огоновського, А. Кримського, В. Сімовича, Є. Тимченка. Так, у граматиці О. Огоновського стверджується: “Одні прислівники творяться з займенників, другі ж суть формами імен” [9,46].

Завдяки цим вченим українська наука зробила певний крок уперед, зокрема в тому, що поряд із семантичними чіткіше підкреслюються категоріальні ознаки прислівників – співвідносність і невідмінюваність. Названі вчені розглядали прислівники як проміжну ланку на шляху перетворення всіх частин мови.

Серед сучасних праць слід виділити монографію І. Чаплі “Прислівники в українській мові” (1960), в якій з’ясовано морфологічну та значеннєву природу, а також частково синтаксичного функціонування прислівників. І. Чапля розглядає прислівник як одну з основних, повнозначних частин мови, якій властиві такі категоріальні властивості, як лексичне значення ознаки ознаки, гетерогенна морфологічна природа і синтаксична обставинна функція у складі речення [15].

Заслужують на увагу дослідження Л. Булаховського, Л. Гумецької, С. Бевзенка, С. Самійленка, І. Кучеренка, В. Німчука, М. Жовтобрюха, А. Майбороди, І. Вихованця, В. Русанівського, К. Городенської, О. Тараненка та ін. У працях цих авторів аналізується походження прислівників як особливого лексико-граматичного розряду слів, його залежність від постійних суперечностей між граматичним, лексичним і фонетичним оформленням прислівникового слова, простежується тенденція до утворення нових прислівникових одиниць.

У колективній праці “Сучасна українська літературна мова: Морфологія” [1969, 430-473] прислівник кваліфіковано як кардинальну частину мови за сукупністю ознак – лексичним значення ознаки ознаки, морфологічної незмінюваності та функцією обставини в реченні. “Прислівники не підводяться під жодну з виділених категорій, не узгоджуються з іншими словами в реченні, передають ознаку” [13, 26].

Запровадивши функціональний підхід до з’ясування питань теорії частин мови, окремі вчені відносять прислівники до найпериферійнішого в чотирикомпонентній системі частин мови лексико-граматичного класу. Так, І. Вихованець у праці “Частини мови в семантико-граматичному аспекті” [2, 185-222] порушив питання відсутності в прислівника свого самостійного значення: значення прислівників базується на лексичному значенні вихідних іменників, прикметників, дієслів, що виступають у прислівниковій синтагматичній позиції. Ідея про синтаксичну зумовленість лексичного значення прислівника дала змогу вченому обґрунтувати його морфологічну одноформність і безкатегорійність, синтаксичні параметри та семантико-синтаксичні групи. Прислівники інтерпретовано як деривати адвербіальної деривації. Три ступені адвербіалізації (синтаксична, морфологічна, семантична) спричинили формування синтетичних (морфологізованих) та аналітичних прислівників. У складі прислівників, крім аналітичних і синтетичних відіменникових, морфологізованих відприкметникових і віддієслівних, велику групу становлять прислівники займенникового походження, які мають особливий статус, кваліфікуються як периферія прислівника, семантично поділяючись на просторові, часові, атрибутивно-вказівні, кількісні, питальні та відносні.

Твердження про безкатегорійність прислівника видається надто категоричним. Адже всупереч надто різноплановим джерелам становлення прислівникові властиве передусім значення непроцесуальної ознаки, а також виразна синтаксична спеціалізація, реалізована в так званій прислівниковій синтаксичній позиції. У процесі адвербіалізації реалізувалася повна нейтралізація граматичних категорій тих лексико-граматичних класів слів, дериватами яких є прислівники відповідних значенневих розрядів, а саме: означальних і власне обставинних, в межах яких функціонують конкретніші за семантичними й синтаксичними ознаками підгрупи.

К. Городенська в колективній праці “Грамматика української мови” [1993] виділяє за семантико-синтаксичними функціями обставинно-атрибутивні та власне обставинні прислівники. До обставинно-атрибутивних прилягають прислівники із семантикою міри й ступеня. Власне обставинні передають ті семантико-синтаксичні відношення, якими пов'язуються підрядні детермінантні частини з головною в складнопідрядному реченні. Власне обставинні прислівники диференціюються на прислівники місця, часу, причини, мети, допустовості [4,247-250].

Формування й розвиток прислівникової системи української мови від праслов'янських джерел до сучасного стану висвітлив В. В. Німчук у відповідному розділі праці “Історія української мови: Морфологія” (1978). Автор з'ясовує генезу, особливості функціонування, продуктивність основних морфологічних типів прислівників на різних етапах розвитку української мови. В. В. Німчук використав вагомий фактичний матеріал з писемних пам'яток, говірок української мови, що дало змогу досить вичерпно схарактеризувати історію становлення прислівникової системи української мови [8].

У працях Т. Довгої проаналізовано передумови й сутність основних етапів адвербіалізації, а також структурні класи прислівників, що з'явилися внаслідок цього процесу (1970, 1974). І. Уздиган [14] дослідила словотвірну структуру відад'єктивних прислівників за пам'ятками української мови XVI-XVII століть (1975). Окремі проблеми прислівникового словотвору сучасної української літературної мови розглядали М. Жежеря (1970), П. Білоусенко (1982), Г. Муқан (1983), О. Брошняк (1995), Т. Ніколашина (1997), Ю. Громик (1999).

У працях українських мовознавців найбільше уваги приділено з'ясуванню частиномовної природи прислівників, явищам адвербіалізації інших частин мови, обставинним функціям прислівників у реченні та класифікації їх за цими функціями.

Однак прислівникова проблематика не втратила актуальності, зокрема з погляду участі власне прислівників, тобто лексичних одиниць, кваліфікованих за належністю до відповідного лексико-граматичного класу слів, та ізофункціональних з ними відповідників, репрезентованих передусім безприменниковими й применниковими іменниковими формами, у формуванні семантико-синтаксичних відношень у складі речення.

Власне прислівники та інші функціональні відповідники виступають безпосередніми виразниками гетерогенної за своєю природою прислівникової синтаксичної сфери. Прислівникову синтаксичну сферу попередньо можна кваліфікувати як множину властивих сучасній українській літературній мові засобів вираження адвербіальних синтаксем, які в семантико-синтаксичній структурі речення репрезентують обставини різної функціональної природи. У зв'язку з прислівниковою синтаксичною сферою постає проблема з'ясування центральних і периферійних ділянок її реалізації. Так, виділювані за значеннєвою ознакою власне прислівники місця становлять надто обмежену лексичну сферу, не здатну задовольняти повністю потреби вираження локально-просторових відношень у структурі речення. Своєрідна компенсаційна функція адвербіальних синтаксем – відмінкових форм іменників, які фактично являють собою вторинні з генетичного погляду, але продуктивні засоби вираження відповідних обставинних значень, дозволяє розглядати їх як центральні в межах прислівникової синтаксичної сфери. Співвідношення такого плану можливо констатувати також і між прислівниками часу, причини та їхніми транспонованими в прислівникові позиції відповідниками.

У наступних статтях ми маємо намір схарактеризувати параметри функціонування прислівникової синтаксичної сфери в українській мові залежно від конкретних засобів вираження відповідних синтаксем і сполучуваності їх з головними компонентами в межах конкретних словосполучень.

Використана література:

1. Висоцький А.В. З історії вивчення вставних і вставлених частин речення // Система і структура східнослов'янських мов. – К.: НПУ імені МП. Драгоманова, 1998. – С. 218-223.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
3. Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ ст. – Львів, 1911.
4. Городенська К.Г. Прислівник // Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. – К.: Либідь, 1993. – С. 243-273.
5. Граматика слов'янська І.Ужевича / Підгот. До друку І.К.Білодід, Є.М. Кудрицький. – К.: Наукова думка, 1970.
6. Залозний П. Коротка граматика української мови. – 4.1. – К., 1918. – 64 с.
7. Нечуй-Левицький І.С. Граматика українського язика. – Ч. І., – К., 1914. – С. 100-106.
8. Німчук В.В. Прислівник // Історія української мови: Морфологія. – К., 1978.
9. Огоновський О. Граматика руського язика для шкіл середніх. – Львів, 1889. – С. 46.
10. Павловський А. Граматика малоросійського наречія. – СПб, 1818.
11. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике, – Ні, – 1888. – С. 119-121.
12. Засадкевич Н. Мелетий Смотрицький как филолог. – Одесса, 1884.
13. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред І. К. Білодіда. – К., 1969.
14. Уздиган І.М. Відприкметникові прислівники на -о, -е в пам'ятках української мови ХІ-ХІІ століття // Студії з мовознавства. 36. наук. Праць. – К.: Вища школа, 1975. – С. 114-119.
15. Чапля І.К. Прислівники в українській мові. – Харків, 1960. – 123 с.